

**ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ
У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ, ОСВІТИ
ТА НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ
В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ**

Гендерні відмінності у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті Угоди про асоціацію

Автор дослідження:

Світлана Оксамитна, деканка факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного Університету Києво-Могилянська Академія, докторка соціологічних наук, професорка.

Рецензія:

Маргарита Чабанна, кандидат політичних наук, доцент, завідувачка кафедри політології Національного Університету Києво-Могилянська Академія

Дослідження видане в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні.

Думки та позиції викладені у дослідженні є позицією автора та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Фото на обкладинці: ©FotografiaBasica / Getty Images/iStockphoto

Зміст

1. Вступ	4
2. Освіта та навчання: гендерна рівність у доступі, висока освіченість, галузева сегрегованість	5
3. Стагнація економічної активності	11
4. Кар'єрні перспективи не для жінок?	22
5. Соціально-класова самоідентифікація чоловіків і жінок	26
6. Висновки	28
7. Рекомендації:	29
8. Використані джерела	30

1. Відтворення гендерних відмінностей у сфері зайнятості, освіти та навчання в Україні в контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Рух України в напрямку і перспективі європейської інтеграції має достатньо чіткі орієнтири, детально викладені у змісті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом¹, яка була підписана 2014 року та повністю ратифікована у 2017 році. Угода містить кілька важливих аспектів, спрямованих безпосередньо на суттєву трансформацію гендерних відносин у суспільстві. Глава 21 Угоди визначає основні напрями співробітництва у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей. Додаток XL до глави 21 містить перелік шести конкретних директив, положення яких Україна зобов'язується імплементувати, тим самим поступово наближаючи своє законодавство до законодавства ЄС. Зокрема це директиви:

- щодо реалізації принципу рівного ставлення незалежно від расового чи етнічного походження,
- щодо загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності,
- щодо реалізації принципів рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях доступу до постачання товарів і послуг,
- щодо батьківської відпустки,
- щодо встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць,
- щодо поступового запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення.

Поступ України у напрямі імплементції положень вказаних директив вже детально аналізувався представниками громадського сектору².

Наскільки ефективними будуть запроваджені вже чи у майбутньому законодавчі зміни значною мірою залежить від загального стану і тенденцій змін гендерних відносин у суспільстві, домінуванні постійного відтворення існуючих гендерних нерівностей, диспропорцій, сегрегації та гендерних стереотипів чи поступової трансформації у бік гендерного паритету.

Стаття 420 глави 21 Угоди серед іншого передбачає досягнення такої цілі, як забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень. Тож наше основне аналітичне питання полягатиме у виявленні та узагальненні основних тенденцій відтворення гендерних відмінностей у сфері освіти, економічної активності, соціально-статусної самоідентифікації. Чи можемо ми говорити, якщо не про суттєві зрушення, то хоча б про помітні тенденції соціальних змін протягом поточного десятиліття, зокрема останніх п'яти-шести років?

¹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasuyu>

² Скорик М.М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС. Аналітичне дослідження. – Київ, Бюро соціальних та політичних розробок, 2017. – 78 с. https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/2017_IRF.pdf

2. Освіта та навчання: гендерна рівність у доступі, висока освіченість, галузева сегрегованість

Сьогодні Україна залишається країною з досить високим рівнем освіченості населення. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, яке регулярно здійснюється Державною службою статистики, у 2019 році більше 51% дорослого населення у віці 20 років і старше мали вищу освіту усіх рівнів разом (неповна, базова, повна вища, що відповідає 5-7 рівням міжнародної шкали освітніх кваліфікацій МСКО (ISCED)), серед яких 30,6% населення у віці 21-22 років і старше мають базову (бакалаврську) і повну вищу освіту (табл. 1)³. А серед молодших вікових когорт 25-44 років вже 37% мають повну вищу освіту⁴.

Найбільш освіченим є населення великих міст, де 66% громадян мають вищу освіту усіх рівнів, зокрема 43% – повну вищу освіту. У малих

містах та сільській місцевості мешкає менше високоосвічених людей, та більше тих, хто має лише загальну середню освіту.

На жаль, Державна служба статистики України подає наведені статистичні дані як такі, що стосуються населення загалом і не мають розподілів за статтю, що унеможлиблює відповідні порівняння. Розподіл населення за усіма рівнями освіти та статтю наводиться лише у віці від 6 років та старше й у віці 14-35 років, що не охоплює ані все доросле населення, ані осіб працездатного віку. Ще один гендерний розподіл наводиться для осіб віком від 25 років і старше щодо вищої освіти, який підтверджує явище вищої освіченості жінок, оскільки вищу освіту (базову і повну) мають 31% жінок і 28% чоловіків вказаної вікової категорії⁵. Очевидно, серед молодших вікових категорій відмінність між високоосвіченими чоловіками

Таблиця 1. Рівень освіти дорослого населення України, 2019

	Все населення	У тому числі, яке проживає		
		У великих містах	У малих містах	У сільській місцевості
Частка населення (%) у віці 22 роки і старше, яке має повну вищу освіту	27,7	42,8	26,0	12,4
Частка населення (%) у віці 21 рік і старше, яке має базову вищу освіту	2,9	3,2	3,6	1,9
Частка населення (%) у віці 20 років і старше, яке має неповну вищу освіту	20,8	20,4	24,0	18,9
Частка населення (%) у віці 18 років і старше, яке має професійно-технічну освіту	22,8	17,5	23,5	28,2
Частка населення (%) у віці 18 років і старше, яке має повну загальну середню освіту	22,8	17,8	23,5	28,2

³ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_sdhd2019.pdf

⁴ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhd2018.pdf

⁵ Там само.

Рівні освіти за МСКО 2011	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
Дошкільна освіта	0,919	0,921	0,918	0,920	0,918	0,925	0,924	0,923	0,929
Початкова освіта	0,956	0,958	0,959	0,961	0,962	0,961	0,957	0,957	0,950
Перший етап середньої освіти	0,952	0,955	0,953	0,953	0,955	0,956	0,960	0,959	0,963
Другий етап середньої освіти	0,792	0,824	0,806	0,879	0,884	0,881	0,891	0,893	0,907
Післясередня не вища освіта	0,624	0,627	0,612	0,700	0,667	0,684	0,696	0,690	0,669
Короткий цикл вищої освіти	0,976	0,970	0,981	0,955	0,984	0,967	0,924	0,904	0,887
Бакалаврат або його еквівалент	1,166	1,130	1,121	1,093	1,083	1,074	1,081	1,064	1,081
Магістратура або її еквівалент	1,396	1,385	1,366	1,290	1,296	1,278	1,243	1,298	1,277
Докторантура або її еквівалент	1,478	1,498	1,481	1,510	1,469	1,145	1,099	1,061	1,036

Таблиця 2. Індекси гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів закладів освіти України

та жінками ще більша, про що опосередковано свідчать статистичні дані, адже для вікової категорії 14-35 років характерний суттєвий освітній розрив між жінками та чоловіками на рівні вищої освіти (базової (бакалаврської) та повної), яку вже здобули 41% жінок цього віку і тільки 29% чоловіків⁶.

Статистичні дані Державної служби статистики України щодо рівнів освіти населення унеможливають пряме порівняння з населенням країн Європейського Союзу, оскільки статистична організація європейської комісії Євростат подає дані щодо рівнів освіти дорослого населення країн ЄС у віці 25-64 років. Серед представників цієї вікової категорії третина (33,3%) здобула усі рівні вищої освіти, включаючи науковий, що відповідає 5-8 рівням міжнародної шкали освітніх кваліфікацій МСКО (ISCED). Як і в Україні, чисельність високоосвічених жінок в Європейському Союзі (35,5%) перевищує відповідний показник серед чоловіків (31,0%)⁷.

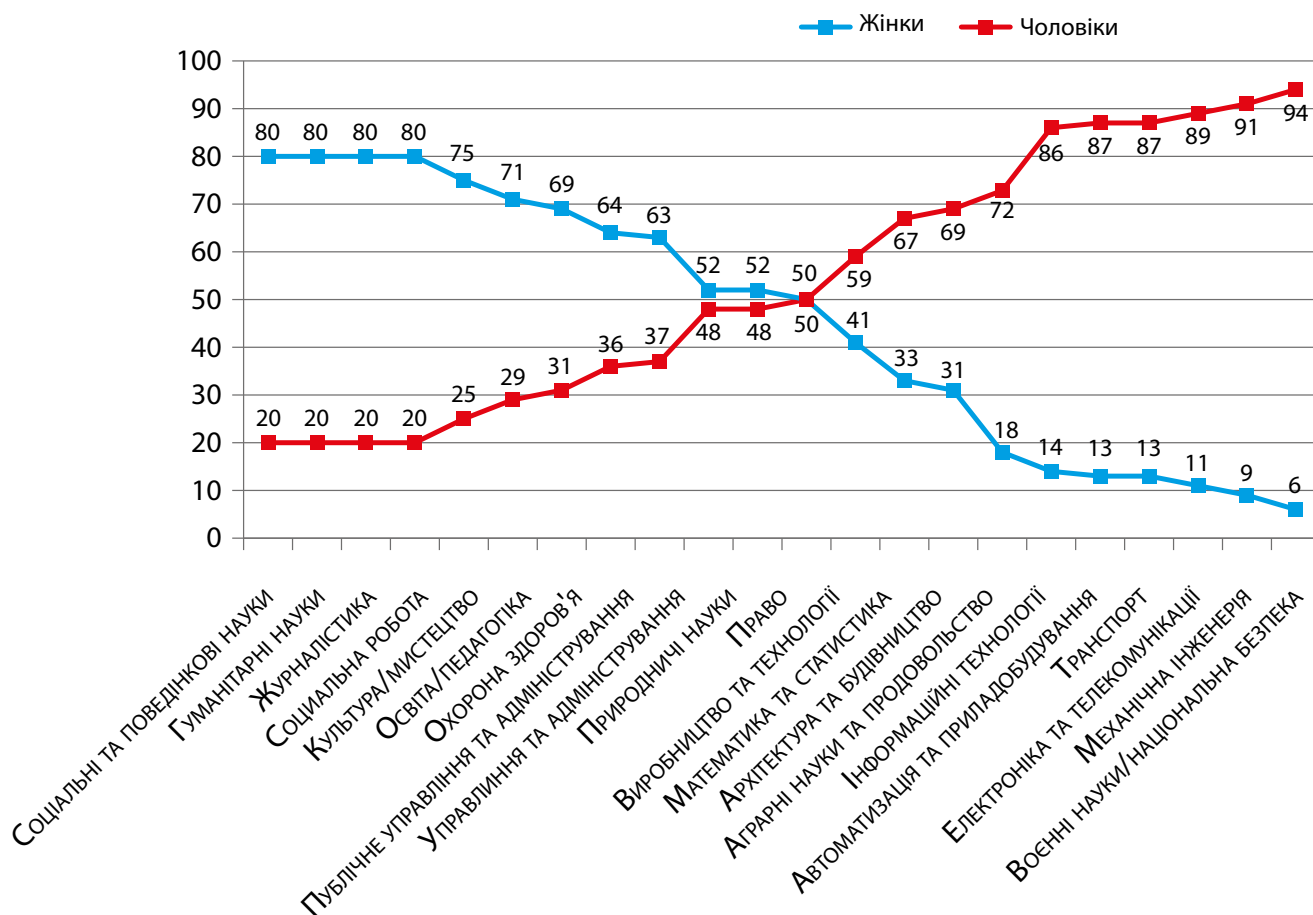
Отже, за показниками освіченості чоловіків і жінок, зокрема різних рівнів вищої освіти, Україна значно випереджає країни Європейського Союзу, демонструючи подібний до останніх гендерний розрив на користь жінок. Проте щодо рівня економічної активності, як подано нижче, спостерігається протилежна тенденція.

Практично однакову доступність різних рівнів освіти для чоловіків і жінок в Україні підтверджує індекс гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів закладів освіти, значення якого протягом тривалого періоду залишається стабільним і близьким до одиниці, зокрема, на усіх рівнях середньої загальної освіти, як основи переходу на вищі її рівні (табл. 2)⁸. Починаючи з рівня бакалаврату, індекс гендерного паритету зміщується у бік більшої частки жінок серед студентів закладів вищої освіти, досягаючи найвищого рівня на

⁶ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_sdhd2019.pdf

⁷ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

⁸ Індекси гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів закладів освіти України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Мал. 1. Розподіл студентів університетів, академій, інститутів за галузями знань та освітнім ступенем «Бакалавр» на початок 2019/20 навчального року, %.

користь жінок (1,277) на рівні магістратури. Це означає, що здобуття повної вищої освіти мало би відкривати для жінок однаковий з чоловіками доступ до висококваліфікованих занять на ринку праці, висококатусних позицій з хорошими кар'єрними перспективами.

Досягнута ще протягом пізнього радянського періоду гендерна рівність у доступі до всіх рівнів освіти продовжує успішно відтворюватись у пострадянський період з вже чіткою тенденцією переважання жінок серед студентів закладів вищої освіти. Водночас в країні продовжує відтворюватися значна гендерна сегрегація в галузі вищої освіти. Як і ринок праці, сфера освітніх послуг на рівні післясередньої освіти, зокрема вищої, чітко поділена на «переважно жіночі» та «переважно чоловічі» галузі освіти. Суттєвих змін у розподілі таких галузей протягом останнього десятиліття не спостерігається.

Студентки-жінки продовжують домінувати у таких галузях вищої освіти, як соціальні та поведінкові науки (80%), гуманитарні науки (80%), журналістика (80%), соціальна робота (80%), культура і мистецтво (75%), освіта і педагогіка (71%), охорона здоров'я (69%). Жінки переважають також серед студентів, які здобувають вищу освіту у галузях публічного управління та адміністрування (64%) та управління та адміністрування (63%), хоча на ринку праці адміністративно-управлінські посади залишаються значно більш досяжними для чоловіків. Максимальне наближення до гендерного паритету спостерігаємо у галузях природничих наук, права, виробництва та технологій (48-52%). Галузями вищої освіти, де домінування студентів-чоловіків продовжує відтворюватися від відносно помірного до абсолютного, є математика та статистика (59%), архітектура та будівництво (67%), аграрні науки та продовольство (69%),

інформаційні технології (72%), автоматизація та приладобудування (86%), транспорт (87%), електроніка та телекомунікації (87%), механічна інженерія (89%), електрична інженерія (91%), воєнні науки та національна безпека (94%)⁹.

Суттєва гендерна сегрегація вищої освіти не залишається непоміченою представниками органів державної влади, про що свідчить зміст Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року¹⁰. У додатку 2 до програми зазначені конкретні завдання і заходи щодо її виконання, розподілені за кількома основними напрямками. Четвертий напрям має назву «Виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де, очевидно, йдеться й про зобов'язання у відповідності до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Завдань у межах цього напрямку визначено три, одне з яких – «Зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків». Серед заходів на виконання цього завдання вказаний такий, що безпосередньо стосується не сфери зайнятості, а сфери освіти, оскільки йдеться про створення умов для здобуття дівчатами перспективного фаху (STEM-освіти, професійно-технічних спеціальностей), зокрема шляхом проведення інформаційно-просвітницьких заходів, заохочення та забезпечення умов для рівного доступу дівчат до STEM-освіти та професійно-технічних спеціальностей за професіями загальнодержавного значення. Це можна трактувати як чітке розуміння того, що суттєвий гендерний розрив у заробітній платі чоловіків і жінок є наслідком не лише гендерної сегрегації ринку праці, а й сфери освіти як засобу набуття кваліфікації, що передує виходу на ринок праці. Визначено й конкретний показник вказаного заходу – кількість дівчат, які вступили на навчання до закладів вищої освіти за STEM-спеціальностями (природничі науки, технології, технічна творчість та математика). Проте

значення цього показника не може не шокувати. Йдеться усього про 700 дівчат за чотири роки, тобто 175 дівчат щороку протягом 2018, 2019, 2020 і 2021 років. Як і звідки міг взятися такий показник у постанові Кабінету Міністрів України? Адже, за зазначеними на рисунку 1 відсотками, йдеться про тисячі молодих жінок-студенток, які вже навчаються за галузями STEM-освіти, зокрема, на початок 2019/2020 навчального року разом на усіх роках навчання бакалаврських програм кількість жінок складала: виробництво та технології – 8919, природничі науки – 6659, математика та статистика – 1664, інформаційні технології – 10602, автоматизація та приладобудування – 1524, електроніка та телекомунікації – 1100, механічна інженерія – 2030, електрична інженерія – 1547. На магістерському рівні здобуття повної вищої освіти за цими ж галузями у 2019 році навчалися також тисячі жінок: виробництво та технології – 3757, природничі науки – 3652, математика та статистика – 813, інформаційні технології – 2968, автоматизація та приладобудування – 1341, електроніка та телекомунікації – 631, механічна інженерія – 1132, електрична інженерія – 1182¹¹. Як 700 дівчат, які мали би обрати галузі STEM-освіти протягом чотирьох років, зможуть сприяти зменшенню глибокої гендерної сегрегації та розриву в оплаті праці чоловіків і жінок? Такий захід державної програми виглядає щонайменше нереалістично з погляду дієвості щодо зменшення гендерної сегрегації в освіті та гендерної нерівності у суспільстві загалом.

Гендерна сегрегація на рівні вищої освіти не є прямим наслідком гендерного розриву у навчальних досягненнях дівчат і хлопців щодо опанування математичних чи природничо-наукових дисциплін під час навчання у середній школі, підтвердженням чому є результати дослідження PISA. 2018 року Україна вперше приєдналася до цього міжнародного дослідницького проекту, учасниками якого вже давно є усі країни

⁹ Вища освіта в Україні у 2019 році. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰ Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова від 11 квітня 2018 р. № 273 / Кабінет Міністрів України. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>

¹¹ Вища освіта в Україні у 2019 році. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Європейського Союзу та низка інших країн Організації економічної співпраці та розвитку. В Україні гендерний розрив у навчальних досягненнях з математики та природничих дисциплін незначний. У галузі математики хлопці обігнали дівчат на 4,8 бала в середньому по країнах ОЕСР й на 7 балів — в Україні (але різниця у середніх балах не є статистично істотною). Різниця в успішності з природничо-наукових дисциплін між хлопцями й дівчатами в Україні майже не спостерігається (1,7 бала на користь хлопців), як і в середньому по ОЕСР (2,8 бала на користь дівчат)¹².

Проте маємо емпірично підтверджений значний гендерний розрив у читанні, який в Україні більший (33,5 бали на користь дівчат), ніж у середньому серед країн ОЕСР (30,1 бали). Такий розрив, як стверджують освітні аналітики, співставний із більш ніж одним додатковим роком навчання, і формується, очевидно, з самого початку навчання дітей у середній школі (якщо не з дошкільної освіти, підтверджені чому наразі немає через відсутність подібних досліджень). За результатами проведеного 2018 року Українським центром оцінювання якості освіти загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти»¹³ виявлено, що вже у початковій школі формується гендерний розрив щодо читацької компетентності, коли хлопчики-четвертокласники суттєво поступаються дівчаткам у різних аспектах читання, розрив, який, очевидно, під час подальшого навчання

щонайменше відтворюється, якщо не поглиблюється.

Загалом же Україна демонструє хороші міжнародні показники охоплення населення різними рівнями освіти. Українська освіта за кількісним показником оцінюється у 6,9 балів з 7 (найкраще), оскільки рівень залученості до середньої освіти (Secondary education enrollment rate) становить 99,2%, а рівень залученості до вищої освіти (Tertiary education enrollment rate) – 82,3%. Проте якість освітньої системи (Quality of the education system) оцінюється як вельми посередня – 3,9 бала¹⁴. Не тільки міжнародні організації, а й доросле населення України також не дуже високо оцінює якість освіти. За даними центру Демократичні ініціативи, наприкінці 2016 року якість середньої загальної освіти 28% дорослих оцінили як низьку, 54% як середню і тільки 12% як високу. Оцінка якості вищої освіти відрізняється незначно. Половина дорослих (54%) оцінюють якість вищої освіти як посередню, 20% як низьку і тільки 17% як високу¹⁵. Очевидно, такі оцінки враховують не тільки якість самої освіти та процесу її здобуття, а й успішність переходу від освіти до ринку праці, спроможність знаходити відповідні робочі місця, більш чи менш віддалені за характером і змістом роботи від набутої освітньої кваліфікації.

На тлі однакової доступності усіх рівнів освіти для чоловіків і жінок, а також переважання останніх серед студентів закладів вищої освіти, в Україні, очевидно, не тільки відтворюються, а й поглиблюються гендерні стереотипи, зокрема щодо освіти. Підтвердження цього знаходимо у результатах Світового дослідження цінностей 2020 в Україні¹⁶. У порівнянні з даними цього

¹² Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакулєнко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ:УЦОЯО, 2019. 439 с.

¹³ Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина III. Читання / Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2019. 252с. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2018_ZVIT_MDYAPO_CHYTANNYA_Sajt-1.pdf

¹⁴ Global Competitiveness Index 2017-2018 edition. (2018). World Economic Forum. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR>.

¹⁵ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2017. https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016

¹⁶ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf

Таблиця 3. Міра згоди із твердженнями щодо важливості університетської освіти, порівняння даних для України за 2011 та 2020 рр., %

Університетська освіта важливіша для хлопчика, ніж для дівчинки	2011	2020
Повністю згодні	7	5,4
Згодні	11	19,1
Не згодні	55	53,9
Абсолютно не згодні	27	21,5

ж дослідницького проекту за 2011 рік, в Україні суттєво зросла частка громадян, які вважають, що університетська освіта важливіша для хлопчика, ніж для дівчинки (табл. 3).

Зрозуміло, що у суспільстві, де доступність усіх рівнів освіти давно стала нормою, більшість населення висловлює незгоду з запропонованим твердженням. Проте статистично значуще зросла частка тих, хто погоджується з більшою важливістю університетської освіти для хлопців – з 18% у 2011 році до 24,5% у 2020 році. Припускаємо, що це є наслідком не оцінки самої системи освіти, а того, як здобута освітня кваліфікація реалізується чоловіками і жінками при переході на ринок праці.

На жаль, наведені результати Світового дослідження цінностей в Україні подаються тільки як загальні для всього населення країни без відповідної гендерної диференціації. Це унеможлиблює розуміння внеску чоловіків і жінок до вказаних загальних розподілів згоди чи незгоди, а також розуміння того, за рахунок якої гендерної категорії чи однаково обох категорій відбувається поглиблення гендерних стереотипів.

Прикметно, що подібні результати щодо оцінки важливості освіти були отримані в Україні ще 2000 року, коли близько 20% дорослого населення вважали, що освіта важливіша для хлопців, ніж дівчат, і серед українських чоловіків така думка була значно поширенішою (25%), порівняно з жінками (15%)¹⁷.

¹⁷ Оксамитна С. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі // Наукові записки НаУКМА. – 2001. – Т. 19: Спеціальний випуск у двох частинах. – Частина II. – С. 311-317.

3. Стагнація економічної активності

Здобувши різні рівні освіти, чоловіки і жінки мають законодавчо забезпечені однакові права і можливості для працевлаштування та професійної самореалізації. Наприкінці 2017 року можливості працевлаштування для жінок навіть розширилися, оскільки в Україні скасували наказ Міністерства охорони здоров'я №256 «Про затвердження Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок», що діяв із 1993 року і встановлював 450 професій, заборонених для жінок. Проте рівень економічної активності чоловіків і жінок в Україні суттєво різниться (економічна активність охоплює як зайняте населення, так і безробітних, які перебувають в активному пошуку роботи за методологією МОП). Протягом останніх десяти років різниця між рівнями економічної активності чоловіків і жінок в Україні складає близько 10-12%, а самі рівні коливаються в межах 70% для чоловіків та 60% для жінок (табл. 4)¹⁸. До того ж у наведених у таблиці 4 даних йдеться про економічну активність, а не власне зайнятість, рівень якої серед жінок вже коливається – близько 50%.

За відображеними у табл. 4 даними Державного комітету статистики України, протягом останніх десяти років загалом не спостерігається суттєвих позитивних тенденцій щодо збільшення економічної активності як жінок, так і чоловіків, а також зменшення різниці між ними. Повернутися хоча б до рівня економічної активності жінок 2000 року не вдається. Протягом останнього десятиліття тенденція для жінок була переважно низхідною. 2019 рік давав надію на висхідний рух, але наступний рік пандемії, очевидно, її не підтвердить. За

Рік	Жінки	Чоловіки
2000	58,4	68,5
2010	58,4	69,6
2015	56,2	69,2
2016	55,9	69,1
2017	55,7	69,0
2018	56,8	69,0
2019	57,5	69,9
2020 (січень-вересень)	56,6	68,7

Таблиця 4. Рівень економічної активності чоловіків і жінок 15-70 років в Україні, 2000-2020 рр., %

статистичними даними Державної служби зайнятості України, у першій половині 2020 року відбулося різке скорочення зайнятості як серед жінок, так і серед чоловіків, зокрема серед жінок кількість зайнятого населення у віці 15-70 років скоротилася на 247 тис. осіб (до 7,7 млн. осіб), а рівень зайнятості скоротився з 53,0% до 51,7%. Серед чоловіків кількість зайнятого населення зменшилася на 183 тис. осіб (до 8,4 млн. осіб), а рівень зайнятості скоротився з 63,2% до 62,2%¹⁹.

Рівень економічної активності чоловіків і жінок в Україні залишається суттєво нижчим, аніж в країнах Європейського Союзу, навіть з урахуванням того, що дані подаються для вікової категорії 15-64 роки (табл. 5)²⁰. Різниця між Україною і країнами ЄС складає близько 10-12%. Проте навіть більш важливою видається чітка тенденція у країнах Європейського Союзу до систематичного збільшення рівня зайнятості як жінок, так і чоловіків протягом останніх десяти років. Хоча відповідні ситуації з зайнятістю та політики

¹⁸ Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2019. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_gch2018.pdf;

Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁹ Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-листопаді 2020 року. Режим доступу: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/inf/files/sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz.pdf

²⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

Рік	Жінки	Чоловіки
2010	62,1	75,1
2015	64,3	75,9
2016	65,3	76,9
2017	66,5	78,0
2018	67,4	79,0
2019	68,2	79,6

Таблиця 5. Рівень економічної активності (Employment and activity) чоловіків і жінок 15-64 років у Європейському Союзі (EU 28), 2010-2019 рр., %

можуть різнитися у майже трьох десятках країн, але назагал результати політики збільшення зайнятості населення країн ЄС виглядають значно успішнішими, порівняно з Україною.

Для розуміння тенденцій економічної активності жінок важливо також враховувати їхню диференціацію за віковими когортами, оскільки для більшості жінок праця і професійне просування має поєднуватися з дітонародженням переважно до 30-35 років і виконанням сімейних обов'язків. Протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається поступове зростання середнього віку укладання жінками шлюбу та народження дітей, що наближає нас до розвинених європейських країн. За віковими когортами жінок спостерігаються різнонаправлені тенденції їхньої економічної активності.

Якщо можливості для повернення молодих жінок на ринок праці після народження дітей забезпечуються недостатньо, то їхня зайнятість буде скорочуватися, що ми, очевидно, і спостерігаємо в Україні, насамперед серед жінок 25-39 років (табл. 6). Постійне зростання зайнятості, яке значно прискорилося з 2015 року, спостерігається тільки серед жінок 50-59 років, що насамперед пов'язане з поступовим підвищенням пенсійного віку для жінок до 60 років. Очевидно, така тенденція буде тривати і надалі, що загалом може мати позитивний вплив на соціально-економічне становище жінок старшого віку та певне відтермінування періоду пенсійної бідності. Проте одночасно це означає зменшення можливостей жінок старшого віку, які вже досягли статусу бабусь, брати на себе обов'язки по догляду за малими онуками, що могло б допомогти молодим жінкам повертатися на ринок праці загалом або повертатися раніше.

Як і країнам ЄС, Україні притаманний один з типових проявів гендерної нерівності – різниця в оплаті праці чоловіків і жінок. Гендерні відмінності у розмірах заробітної плати чоловіків і жінок систематично подаються Державним комітетом статистики України загалом та за узагальненими видами економічної діяльності, які охоплюють велику кількість професійних занять різного рівня праці від управлінської до виконавчої, від висококваліфікованої до некваліфікованої.

Таблиця 6. Рівень економічної активності жінок в Україні за віковими когортами, 2000-2020, %²¹

Рік	25-29 років	30-34 роки	35-39 років	40-49 років	50-59 років
2000	79,4	84,0	85,6	85,5	55,8
2010	70,9	77,5	82,6	83,7	58,0
2015	70,7	73,3	80,5	83,7	59,1
2016	67,7	72,3	79,9	82,9	61,0
2017	65,7	73,4	78,6	82,2	63,1
2018	68,6	74,6	78,5	83,7	66,9
2019	67,3	72,2	80,2	84,0	70,8
2020 (січень-вересень)	67,2	71,0	78,2	82,6	72,5

²¹ Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2019, http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_gch2018.pdf;
Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Відсотки заробітної плати жінок до середньо-місячної заробітної плати чоловіків	2015	2016	2017	2018	2019
	74,9	74,6	78,8	77,7	77,2

Таблиця 7. Співвідношення середньомісячної заробітної плати чоловіків і жінок в Україні, 2015-2019 рр.

Гендерний розрив, з різними величинами притаманний усім видам економічної діяльності, трактується насамперед як значно менша доступність для жінок найбільш високооплачуваної управлінської праці, а не менша оплата, порівняно з чоловіками, за таку ж саму працю, що насправді досить важко виявити і довести, особливо у державному секторі економіки. Значення узагальненого показника різниці середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників для чоловіків і жінок протягом останніх п'яти років наведені у таблиці 7²².

За наведеними у *табл. 7* даними, можна констатувати позитивну тенденцію невеликого, але зменшення відсоткового розриву між заробітними платами чоловіків і жінок загалом за всіма видами економічної діяльності протягом 2017-2019 років.

Значно більш інформативними щодо динаміки гендерних відносин у суспільстві могли б бути дані щодо гендерного розриву за професійними групами, а не видами економічної діяльності, проте систематичність у оприлюдненні таких даних відсутня, що унеможливорює порівняльний аналіз і виявлення основних тенденцій, позитивних чи негативних, за окремими професіями у часі. Наразі єдиним джерелом диференціації заробітних плат чоловіків і жінок за професійними групами є дані за матеріалами вибіркового обстеження «Заробітна плата за професійними групами

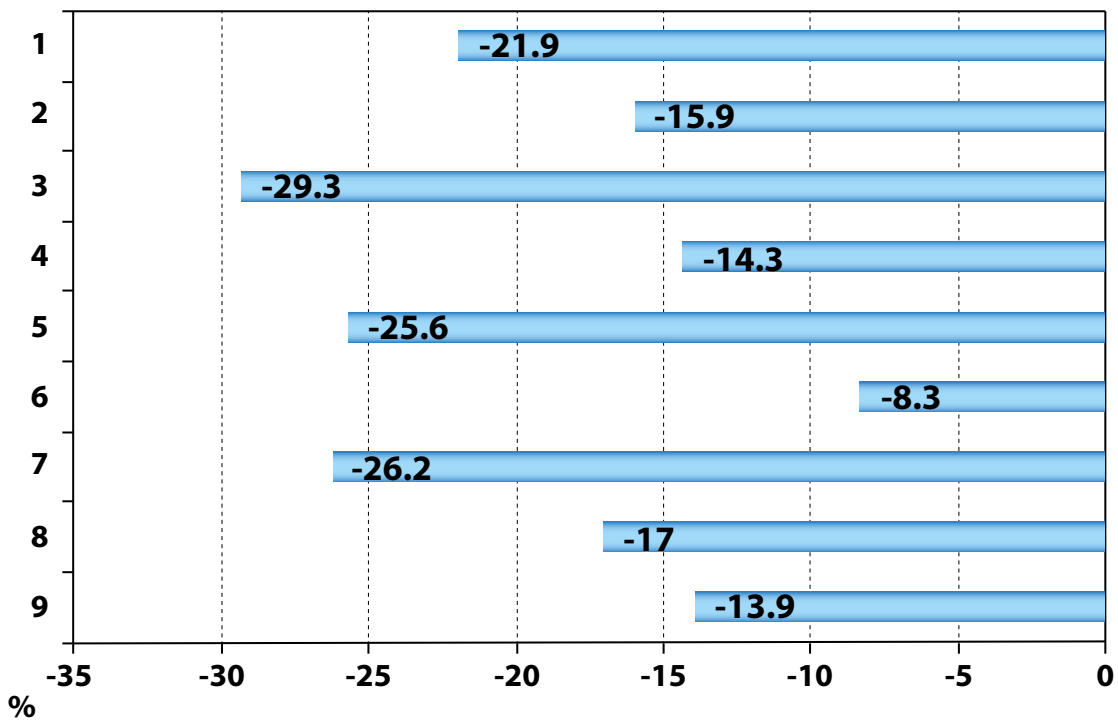
у 2016 році», де наведені розміри заробітних плат чоловіків і жінок за усіма професіями та професійними групами і видами економічної діяльності²³. На відміну від звичних даних щодо оплати праці за видами економічної діяльності, розподіл за професійними групами²⁴ вже передбачає відокремлення керівників усіх рівнів та видів економічної діяльності в окрему професійну групу за чинним класифікатором професій – законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери. До усіх інших професійних груп віднесені працівники без виконання управлінських функцій.

Гендерний розрив у розмірах заробітної плати на користь чоловіків спостерігається в усіх професійних групах (*див. Мал. 2*). Найменший – 8,3% – серед кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, найбільший – серед фахівців (29,3%), кваліфікованих робітників з інструментом (26,2%), працівників сфери торгівлі та послуг (25,6%), що традиційно є однією зі сфер переважної зайнятості жінок, та серед законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (21,9%). Виявлених авторами дослідження винятків дуже мало і, як приклад, наводяться дані, що серед фахівців зі зберігання та переробки зерна заробітна плата жінок перевищує показник чоловіків у 2,8 рази, серед фахівців у галузі харчової та переробної промисловості та соціальних працівників – у 1,7 рази. Проте загальна

²² Статистичний щорічник України за 2015 рік. Державна служба статистики України, 2016. 575 с.; Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України, 2017. 611 с.; Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України, 2018. 541 с.; Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України, 2019. 482 с.; Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України, 2020. 465 с.

²³ Заробітна плата за професійними групами у 2016 році (за матеріалами вибіркового обстеження). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. ТОВ Видавництво «Август Трейд», 2017. 165 с. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁴ Національний класифікатор України. Класифікатор професій <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>

Коди професійних груп: 1 – Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери; 2 – Професіонали; 3 – Фахівці; 4 – Технічні службовці; 5 – Працівники сфери торгівлі та послуг; 6 – Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства; 7 – Кваліфіковані робітники з інструментом; 8 – Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин; 9 – Найпростіші професії.

Мал. 2. Гендерний розрив у розмірах заробітної плати за професійними групами, 2016 р., %²⁵

тенденція однозначна – у переважній більшості професій середній показник заробітної плати жінок нижчий, ніж у чоловіків, серед трьох професійних груп різниця складає більше чверті навіть за умови неврахування працівників з виконанням управлінських функцій. Серед переліку професій з найбільшим розривом на користь чоловіків (середня заробітна плата жінок становить менше половини показника чоловіків) містяться, зокрема, такі, де зайнятість жінок суттєво перевищує зайнятість чоловіків – менеджери в освіті, охороні здоров'я та соціальній сфері.

Через відсутність чи неоприлюднення подібних даних протягом наступних років, ми не можемо бачити динаміки гендерного розриву за професійними групами та окремими професіями і достеменно знати,

за рахунок зменшення гендерного розриву у яких саме заняттях відбулося скорочення загальної різниці в оплаті праці чоловіків і жінок у 2017 і наступних роках, порівняно з 2016 роком. Так само не знаємо достеменно причин такої значної диференціації, зокрема серед працівників без урахування виконання управлінських функцій. Майже усі професії і заняття у сучасному суспільстві є ієрархічно організованими за статусами/посадами як на управлінському, так і виконавчому рівнях, які, очевидно, нерівнодоступні для чоловіків і жінок. Проте доведення домінування саме цієї причини суттєвої різниці в оплаті праці поряд з іншими можливими (у тому числі прихованої дискримінації) потребує поглиблених фахових досліджень. У Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року передбачено

²⁵ Заробітна плата за професійними групами у 2016 році (за матеріалами вибіркового обстеження). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. ТОВ Видавництво «Август Трейд», 2017. С. 16. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

завдання зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків²⁶, але визначено, що у 2018 році співвідношення середньої заробітної плати чоловіків і жінок має становити 73%. Проте роком раніше, у 2017 році, це співвідношення складало 78,8%, а в 2018-му – 77,7% (табл. 7). Тому насправді запланований для 2021 року показник у 80% не виглядає суттєвим поступом на шляху до гендерного паритету в оплаті праці.

Зі статистичних даних Державної служби статистики України ми добре знаємо чисельність осіб, які не входять до робочої сили, за статтю, типом місцевості та віковими групами²⁷, проте, невідомими і фахово недослідженими продовжують залишатися обставини та причини економічної неактивності значної кількості чоловіків та жінок працездатного віку як загалом, так і з урахуванням конкретних чинників, як-то регіон та населений пункт проживання, вік, освітня кваліфікація, попереднє заняття, сімейний статус, наявність дітей тощо. У країні не проводяться систематичні репрезентативні дослідження незайнятих категорій населення, зокрема жінок, які б уможливили всебічний фаховий аналіз явища незайнятості, основних причин та наслідків як для окремих індивідів, так і суспільства загалом. Без наявності такої інформації навряд чи можливе опрацювання і практична реалізація державної політики збільшення економічної зайнятості населення загалом чи запровадження відповідних програм на регіональному та місцевому рівнях. Дослідницькі зусилля незалежних аналітичних центрів поки що не можуть дати поглиблене й

деталізоване знання щодо ситуацій незайнятості різних за соціально-демографічними характеристиками жінок. Зокрема, в аналітичній записці Центру економічної стратегії щодо важливості для економіки збільшення зайнятості жінок²⁸ йдеться про низку названих жінками причин незайнятості, але чисельність опитаних жінок (200 осіб), більшість з яких перебували у відпустці по догляду за дитиною, навряд чи уможливило поширення результатів цього дослідження на всю численну категорію економічно неактивних жінок різного віку, рівня освіти, професійної кваліфікації та місця проживання.

Вважається, що одна з найбільш поширених причин неможливості для молодих жінок-матерів повернутися на ринок праці після закінчення відпустки по догляду за дитиною – це обмежений чи ускладнений доступ до закладів дошкільної освіти, наслідком чого є тривалий період вимушеної перерви у роботі. До того ж, як зазначалося раніше, постійно збільшується зайнятість жінок старшого віку, на допомогу яких щодо догляду за онуками могли б розраховувати молоді жінки-матері.

Дуже позитивною тенденцією є те, що протягом останніх 5 років відбулася низка дослідницьких проектів недержавних організацій та аналітичних центрів щодо становища дошкільної освіти в Україні, зокрема у контексті відтворення гендерної нерівності²⁹, що має сприяти приверненню значно більшої уваги до цієї важливої не лише для жінок, а й суспільства загалом тематики як з боку громадськості,

²⁶ Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова від 11 квітня 2018 р. № 273 / Кабінет Міністрів України. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>

²⁷ Особи, які не входять до складу робочої сили за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁸ Як збільшити зайнятість жінок і чому це важливо для економіки? Центр економічної стратегії. 2019. <https://ces.org.ua/gender-paper/>

²⁹ Дутчак О., Стрельник О., Ткаліч О. Хто (по)турбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності. Київ, «АДЕФ-Україна», 2020. — 96 с. // <https://commons.com.ua/uk/hto-poturbuyetsya-ditsadki-v-konteksti-gendernoyi-nerivnosti/>; Пітерс Я. Підвищення якості дошкільної освіти та догляду за дітьми в Україні. — ВВЖК. Гент, 2018. — 44 с.; Жарова Л. Ясла та дитсадки: ціна і доступність в Україні / Гендер в деталях, 2018. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/yasla-ta-ditsadki-tsina-i-dostupnist-v-ukraini-134674.html>; Жарова Л. Скільки витрачає держава на догляд за дітьми та навіщо вона це робить / Гендер в деталях, 2018 <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/skilki-vitrachae-derzhava-na-doglyad-za-ditmi-ta-navischo-vona-tse-robit-134667.html>; Як покращення доступу до дошкільної освіти допоможе матерям на ринку праці. Центр економічної стратегії, 2020. <https://ces.org.ua/access-to-kindergartens-and-mothers-in-the-labor-market/>

науковців, так і представників різних рівнів влади. Україна поволі рухається до законодавчого забезпечення рівних можливостей матері та батька на догляд за дитиною, свідченням чого є ухвалення Верховною Радою України в першому читанні відповідного законопроекту на початку грудня 2020 року. Проте навіть після остаточного ухвалення відповідних змін до законодавства, питання відпустки по догляду за дитиною, переривання зайнятості, проблеми щодо повернення на ринок праці традиційно залишатимуться значно більш нагальними для жінок.

Протягом останніх десятиліть накопичено чимало фактів, які свідчать про значення дошкільної освіти не тільки у процесах відтворення гендерної нерівності у суспільстві, а й відтворенні освітньої і соціальної нерівності загалом. Ще до початку шкільної освіти діти суттєво різняться за рівнем когнітивних і некогнітивних здібностей, навичками соціальної взаємодії з іншими, мотивації досягнень. Значну роль у формуванні, поглибленні чи зменшенні таких нерівностей у ранньому дитинстві відіграє не тільки сім'я, а й можливість навчатися у дошкільних закладах. Результати проведених у різних країнах досліджень підтверджують, що інституційно запроваджені програми раннього розвитку дітей у дошкільних закладах різних типів сприяють вирівнюванню освітніх можливостей дітей різного соціального походження. Чим раніше і довше діти мають можливість перебувати у дошкільних закладах, тим меншим є вплив класової належності й освіти батьків на рівень та успішність подальшого навчання дітей, а раннє дошкільне навчання загалом сприяє зростанню соціальної мобільності³⁰.

Можливість дошкільного навчання може суттєво компенсувати нестачу домашнього навчання і підготовки до школи у сім'ях батьків з низькими соціально-економічними та освітніми показниками. Результати PISA систематично підтверджують, що в усіх країнах діти, які відвідували дошкільні навчальні заклади, мають кращі успіхи у читанні, вивченні математики та природничих наук, незалежно від соціального походження³¹. Участь у програмах дошкільного навчання здатна допомогти скоротити зумовлену соціальним походженням нерівність. Проте в усіх країнах діти батьків з низьким соціально-економічним статусом мають менше можливостей відвідувати дошкільні заклади і гірше підготовлені до шкільного навчання. В Україні обсяг емпіричного знання про те, як соціальне походження і умови раннього розвитку дітей позначаються на їхніх когнітивних і некогнітивних навичках, нерівності освітніх досягнень під час шкільного навчання, надзвичайно малий. За відсутності відповідних соціологічних досліджень можемо спиратися переважно на статистичні дані. За Законом України «Про дошкільну освіту» (2001)³², усі діти дошкільного віку мають однакові права на дошкільну освіту, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти та обов'язкову дошкільну освіту дітей віком 5 років.

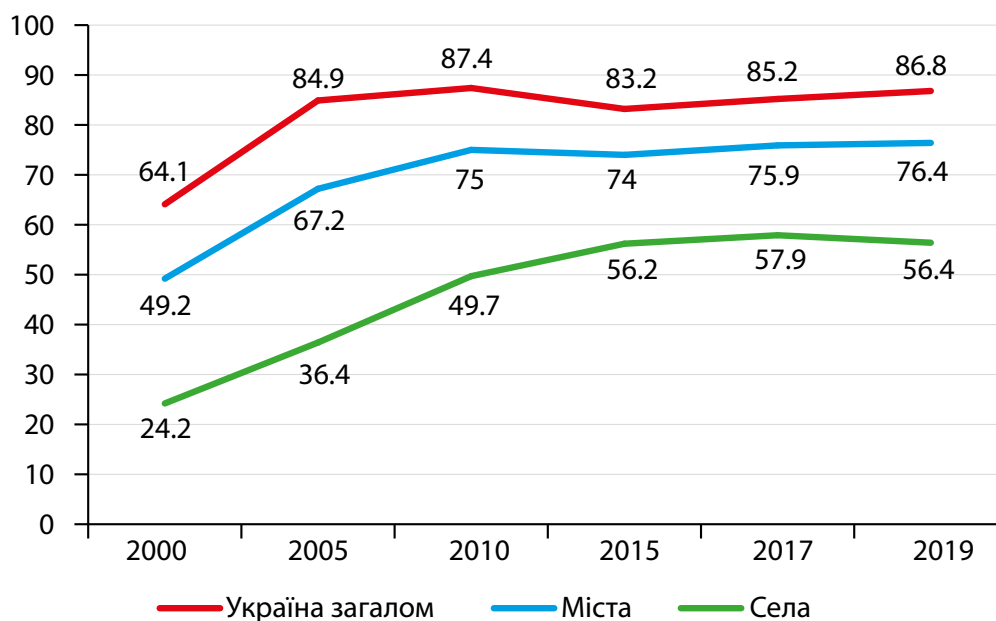
Протягом 1990-х років Україна пережила період різкого скорочення кількості дошкільних навчальних закладів та їхнього фінансування, що фактично означало суттєве зменшення доступності дошкільної освіти та поглиблення освітньої нерівності. З 1990 до 2004 року кількість дошкільних закладів скоротилася майже на 40%, а кількість дітей у них – на 60%³³. Рівень народжуваності та кількість

³⁰ Bauer, P., & Riphahn, R. (2009). Kindergarten Enrollment and the Intergenerational Transmission of Education. Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 4466. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp4466.pdf>; Blossfeld, H.-P., Kulic, N., Skopek, J., & Triventi, M. (Eds.). (2017). *Childcare, Early Education and Social Inequality: An International Perspective*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing; Nores, M., & Barnett, S. (2010). Benefits of early childhood interventions across the world: (Under) Investing in the very young. *Economics of Education Review*, 29, 271–282.

³¹ Does pre-primary education reach those who need it most? (2014). PISA in Focus, 40. OECD. Retrieved from [http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n40-\(eng\)-final.pdf](http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n40-(eng)-final.pdf)

³² Закон України Про дошкільну освіту. 2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

³³ Дошкільна освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. (2018). Київ: Державний комітет статистики України; Дошкільні навчальні заклади України у 2010 році. Статистичний бюлетень. (2011). Київ: Державний комітет статистики України.

Мал. 3. Охоплення закладами дошкільної освіти дітей віком 3-5 років, 2000-2019 рр., %³⁵

дітей у країні поступово зменшувалися, але значно повільнішими темпами. Такі негативні тенденції зумовлювалися соціально-економічною кризою, закриттям значної кількості промислових підприємств, які утримували дитячі садки, скороченням державного фінансування дошкільних закладів, низьким рівнем доходів населення, продажем чи передачею приміщень дошкільних закладів для провадження іншої діяльності³⁴. Тільки через 15 років, починаючи з 2005 року, в Україні відновилися тенденція збільшення кількості дошкільних навчальних закладів та дітей у них.

За необхідності, діти в Україні можуть перебувати у дитячих дошкільних закладах у віці від кількох місяців до 6 років. Проте до трьох років доглядом і розвитком дітей зазвичай займаються батьки, переважно матері, які мають можливість брати відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею 3 років. Основний вік, коли діти потребують якісної дошкільної

освіти – це від 3 до 6 років, коли починається обов'язкова дошкільна освіта.

Найнижчі середні показники частки дітей 3-5 років, які відвідували дошкільні навчальні заклади, спостерігалися у першій половині 1990-х років, коли українське суспільство перебувало у стані гострої соціально-економічної кризи після розпаду Радянського Союзу. Тоді лише половина дітей дошкільного віку мала можливість здобувати дошкільну освіту. Така можливість дуже нерівномірно розподілялася між дітьми, які мешкали у містах і селах. На початок 2000-х років ситуація з доступністю дошкільної освіти у сільській місцевості стала ще гіршою, коли тільки одна дитина з чотирьох віком 3-5 років мала змогу відвідувати дошкільний заклад (Мал. 3).

Спільними зусиллями центральної та місцевої влади вдалося збільшити кількість державних та комунальних дитячих дошкільних закладів. Діти забезпечених батьків мали змогу відвідувати

³⁴ Діагностика сектору дошкільної освіти. Звіт за результатами комплексного дослідження. (2013). http://eura.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/ERA_Діагностика-сектору-дошкільної-освіти_аналітичний-звіт_лютий-20131.pdf

³⁵ Дошкільна освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. (2018). Київ: Державний комітет статистики України; Дошкільні навчальні заклади України у 2010 році. Статистичний бюлетень. (2011). Київ: Державний комітет статистики України; Дошкільна освіта в Україні у 2018 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Дошкільна освіта в Україні у 2019 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

новостворені приватні заклади, які значно краще забезпечені кваліфікованими вчителями та засобами догляду і навчання дітей. До кінця 2019 року кількість дітей, які здобували дошкільну освіту у віці 3-5 років, суттєво збільшилася до 76,4%, проте нерівність між міськими (86,8%) і сільськими дітьми (56,4%) продовжує відтворюватися і залишається на рівні 30-відсоткового розриву.

У сільській місцевості України, де мешкає третина населення, склалася парадоксальна ситуація щодо доступності дошкільної освіти. На відміну від міст, у селах кількість місць у дошкільних закладах перевищує кількість дітей (80 дітей на 100 місць). Водночас тільки трохи більше половини сільських дітей 3-5 років (56,4% у 2019 році) мають можливість відвідувати такі заклади. Недоступність дошкільної освіти для сільських дітей пояснюється кількома чинниками, прямо чи опосередковано пов'язаними з нерівними можливостями батьків³⁶. Через бідність частина батьків не має можливості сплачувати за послуги дошкільних закладів, зокрема за харчування дітей. У невеликих селах дитячі садки взагалі відсутні або ж закриті через малу чисельність дітей. Не всі батьки мають можливості, економічні ресурси чи транспортні засоби, щоб відвозити дітей до дитячих садків, розташованих у інших великих селах за кілька кілометрів. Соціально-економічна та поселенська нерівність батьків перетворюється у нерівні можливості дітей щодо доступу до дошкільної освіти.

У містах навпаки попит на послуги дошкільної освіти перевищує пропозицію. Дитячі заклади змушені брати більше дітей, ніж це передбачено державними нормами, що знижує якість дошкільного навчання. У містах окремих областей країни кількість дітей у дошкільних закладах майже у півтора рази перевищує нормативну кількість місць.

Наприклад, у містах Львівської області у 2017 році завантаженість дошкільних закладів складала 147 дітей на 100 місць, у Волинській області – 146, Чернівецькій – 144, Одеській – 143³⁷. Така ситуація сприяє поширенню корупційних практик та неформальних платежів, що ще більше обмежує доступ до дошкільної освіти дітей з незаможних сімей. У деяких містах запровадили прозорі електронні черги до дошкільних закладів для зменшення корупційних практик та соціальної несправедливості. Проте електронні черги не є обов'язковими, запроваджені лише частково, переважно у великих містах, там, де місцева влада має для цього технічні можливості й бажання. Поширеною залишається традиційна практика зарахування дітей до дошкільних закладів, що уможливує неформальні домовленості і корупційні практики між батьками і керівниками закладів дошкільної освіти. Як зазначається у Огляді ОЕСР на тему доброчесності в освіті³⁸, доступ до закладів дошкільної освіти може надаватися в обмін на довгострокове зобов'язання підтримувати дитсадок значними фінансовими внесками від батьків, що може бути проблематично чи взагалі неможливо для бідних сімей.

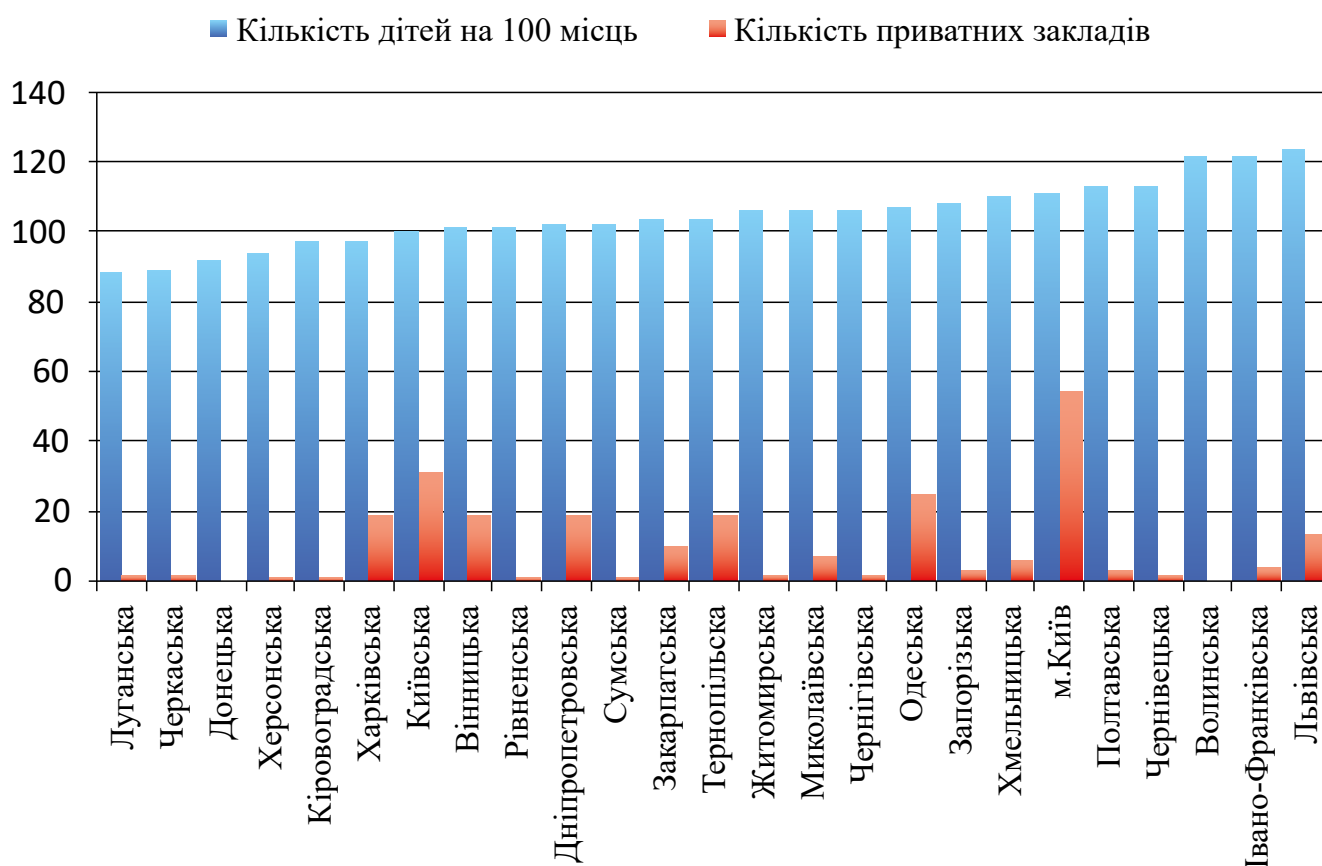
Загалом у країні продовжує відтворюватися ситуація перевантаженості закладів дошкільної освіти, але проблематичність цієї ситуації та потенційний її вплив на економічну активність жінок вельми різняться за регіонами (Мал. 4). У низці областей (Луганська, Черкаська, Донецька, Херсонська, Кіровоградська, Харківська, Київська, Вінницька, Рівненська) перевантаженість дошкільних закладів відсутня, в усіх інших регіонах спостерігається на певному рівні, найвищий з яких продовжує залишатися у Волинській, Івано-Франківській та Львівській областях.

Засновані на приватній власності заклади дошкільної освіти, кількість яких повільно

³⁶ Лібанова, Е. М. (Ред.). (2009). Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ.

³⁷ Дошкільна освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. (2018). Київ: Державний комітет статистики України

³⁸ Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. – Інститут розвитку освіти, – К.; Таксон, 2017. – 184 с. http://www.doshkillia.ua/wp-content/uploads/2017/03/zvit-OECDrev_ua_KP293_out2.pdf

Мал. 4. Завантаженість закладів дошкільної освіти за регіонами на кінець 2019 року та кількість приватних закладів³⁹

зростає, наразі не привели до суттєвого покращення ситуації з перевантаженістю у більшості регіонів країни, за винятком Харківської та Київської областей. На кінець 2019 р. в Україні функціонувало 204 заклади дошкільної освіти, засновані на приватній власності, що складає тільки 1,4% від усієї кількості закладів та 1,17% місць⁴⁰. Завантаженість приватних дитячих садків, порівняно з державними, невелика – на 100 місць 70 дітей. Більшість з приватних дитячих садків (178) розташовані у містах і загалом вкрай нерівномірно розподілені між регіонами країни, а майже чверть зосереджена у столиці. Причини недостатньої завантаженості наявних приватних закладів та незначної їхньої кількості чи повної відсутності у різних регіонах потребують поглибленого вивчення та відповідних досліджень. Серед можливих

чинників – недостатня платоспроможність сімей з дітьми.

Отже, все ще значна частка дітей в українському суспільстві не має доступу до дошкільної освіти, а соціальне походження дітей, соціально-економічний стан батьків впливає на таку доступність. Це може створювати своєрідні замкнені кола для окремих категорій жінок – відсутність дитячих садків чи місць у них унеможливує повернення на ринок праці, а відсутність роботи чи достатнього заробітку обмежують доступ до закладів дошкільної освіти, як державних, так і приватних.

Як зазначалося вище, завдяки дуже швидкій експансії вищої освіти, протягом пострадянського періоду вона з умовно елітарної перетворилася на масову і

³⁹ Дошкільна освіта в Україні у 2019 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁰ Там само.

Наскільки Ви згодні з твердженнями, що...	Згоден	Не згоден	Важко сказати
...вища освіта в Україні надає світоглядні знання	51	27	22
...вища освіта в Україні дає добру професійну підготовку	45	33	22
...вища освіта в Україні дає можливості знайти хорошу роботу	26	57	17

Таблиця 8. Що дає вища освіта, 2016, %

стала нормою серед індивідів молодших вікових когорт до 40 років. До того ж молоді жінки наразі становлять більшість серед студентів вищих закладів освіти. Зрозуміло, що освіта має велике значення для розширення світогляду людини, когнітивних та некогнітивних навичок, формування ціннісних орієнтацій та ставлень. Проте чи допомагає вища освіта знайти хорошу роботу, що важливо як чоловікам, так і жінкам? За результатами репрезентативного опитування фонду Демократичні ініціативи, ми можемо бачити, що вища освіта оцінюється частіше саме як джерело світоглядних знань. З цим згодні 51% респондентів (таблиця 8). Менше половини (45%) погоджуються, що вища освіта дає добру професійну підготовку. А от з тим, що вища освіта дає можливості знайти хорошу роботу згодні лише 26% респондентів, а більше половини (57%) не згодні⁴¹.

З одного боку – це доволі посередня оцінка якості самої вищої освіти, з іншого боку – відбиток реальної ситуації, яка триває вже багато років, коли у країні утворився великий розрив між кількістю індивідів з дипломами про вищу освіту, зокрема молодих жінок, та потребами ринку праці. Україна все ще залишається промислово-аграрною країною, де високотехнологічні, наукоємні та інноваційні сектори економіки тільки формуються, а потреба у нефізичній рутинній та фізичній праці ще дуже велика. Ринок праці не потребує такої великої кількості фахівців з вищою освітою, частина з яких були підготовлені за

тими спеціальностями, на які взагалі вже немає попиту на ринку праці.

За даними Державної служби статистики України, чисельність зайнятого населення у 2019 році становила близько 16,6 млн. осіб. Серед них 39% зайнятих становили керівники, службовці, професіонали та фахівці, тобто ті, чий заняття передбачають наявність різних рівнів вищої освіти⁴². Проте за наведеними у *табл. 1* даними, частка дорослого населення з вищою освітою усіх рівнів значно більша, у великих містах – це майже 66% дорослих, а серед молодших чоловіків і жінок таких ще більше. Питання, яким чином чоловіки і жінки різних рівнів освіти, віку, місця проживання здобувають і змінюють місця на ринку праці, яка глибина невідповідностей між їхніми освітніми кваліфікаціями та реальними вимогами конкретних занять і робочих місць, яка кількість чоловіків і жінок насправді є занадто освіченими (*overeducated*) для наявної роботи і як саме гендерна належність людини поряд з іншими можливими чинниками (вік, місце проживання, соціальне походження, сімейний статус, наявність дітей, соціальні зв'язки, диплом конкретного ЗВО тощо) уможливають більшу чи меншу невідповідність між освітньою кваліфікацією і заняттям, все це нам достеменно не відомо. В Україні не проведено жодного подібного фахового репрезентативного дослідження.

На жаль, у вітчизняній статистиці, де збирається і презентується вже чимало

⁴¹ Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2017. https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016

⁴² Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2019 роках. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

даних у розрізі гендерних категорій, одна з важливих інформаційних таблиць щодо зайнятого населення за професійними групами та спеціальністю згідно з дипломом (посвідченням) з року в рік наводиться тільки в узагальненому вигляді, без диференціації за статтю, що унеможлиблює відповідні порівняння між чоловіками і жінками. Так наприклад, у 2019 році близько 3 млн. осіб були зайняті у найпростіших заняттях (малокваліфікована чи некваліфікована переважно фізична праця в усіх галузях економіки, яка не потребує фахової освітньої кваліфікації), серед яких 46% становили жінки. Проте близько 20% серед зайнятих у найпростіших заняттях мали дипломи менеджерів підприємств, професіоналів та фахівців⁴³. У сфері торгівлі й послуг (йдеться не про фахівців, керівників і роботодавців), а це переважно сфера жіночої зайнятості, 40% зайнятих мали освітню кваліфікацію менеджерів, професіоналів і фахівців. Станом на 1 січня 2019 р. серед усіх офіційно зареєстрованих безробітних 44% мали вищу освіту, 37% – професійно-технічну, 19% – загальну середню освіту⁴⁴. Очевидно, це дуже нераціональне використання людського потенціалу та освітньої кваліфікації індивідів, на здобуття якої витрачалися кошти держави та приватних осіб, якщо подивитися на ситуацію макросоціально з погляду суспільства загалом. А якщо подивитися мікросоціально, з погляду кар'єроорієнтованої особистості, то стан економіки та ринку праці в країні навряд чи можна вважати сприятливим середовищем для реалізації прагнень кар'єрного просування формально добре освічених жінок і чоловіків. Не дивно, що за таких умов переваги кар'єрного просування традиційно надаються чоловікам, а жінкам, навіть молодим, дедалі частіше доводиться відмовлятися від намірів робити власну кар'єру. У цьому можна переконатися не тільки порівнявши кількість чоловіків і жінок за окремими професійними категоріями, зокрема серед вищих державних службовців,

керівників та менеджерів, а й відслідковуючи динаміку громадської думки чоловіків і жінок щодо питань гендерних аспектів кар'єрного просування.

⁴³ Робоча сила України 2019: Стат. збірник/ Державна служба статистики України: Київ, 2020 194 с.

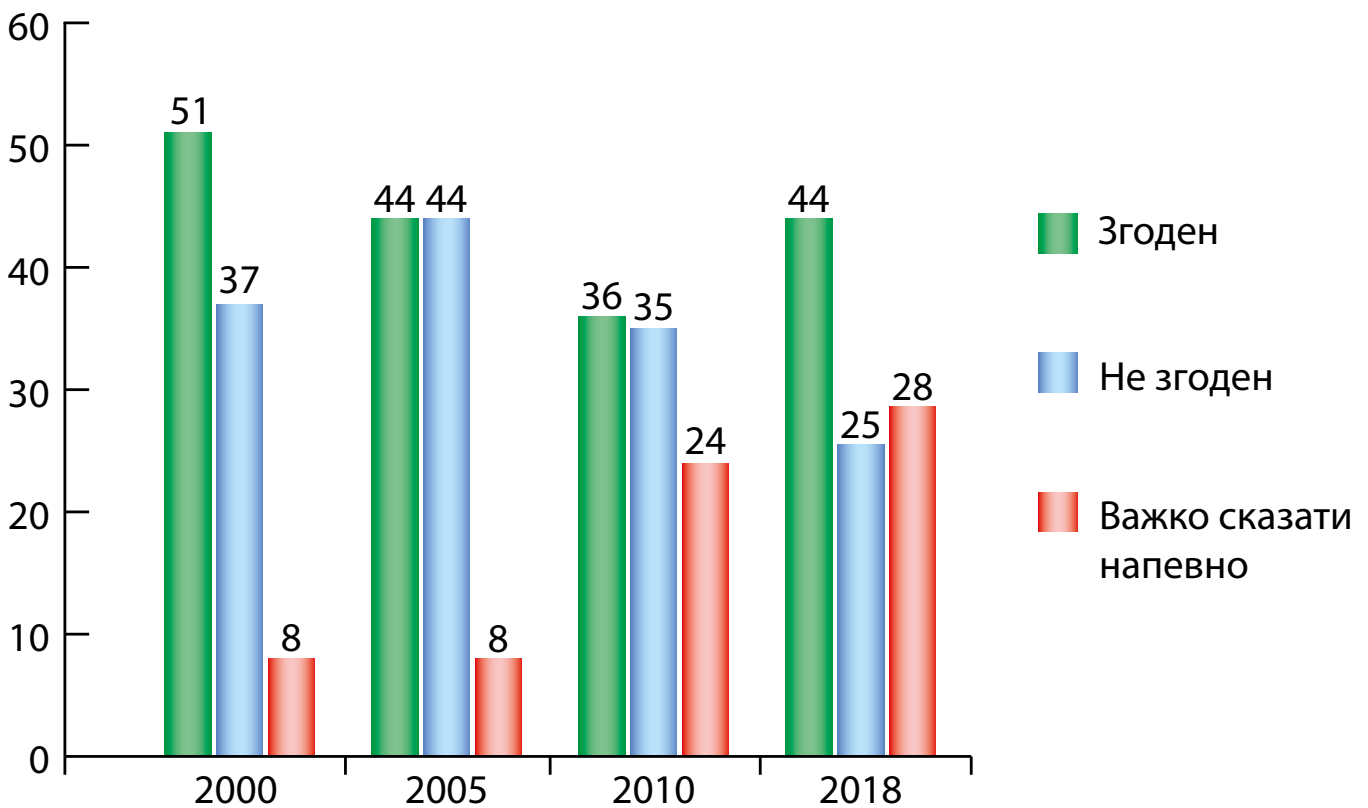
⁴⁴ Аналітична записка щодо ситуації на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у 2019 році. <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>

4. Кар'єрні перспективи не для жінок?

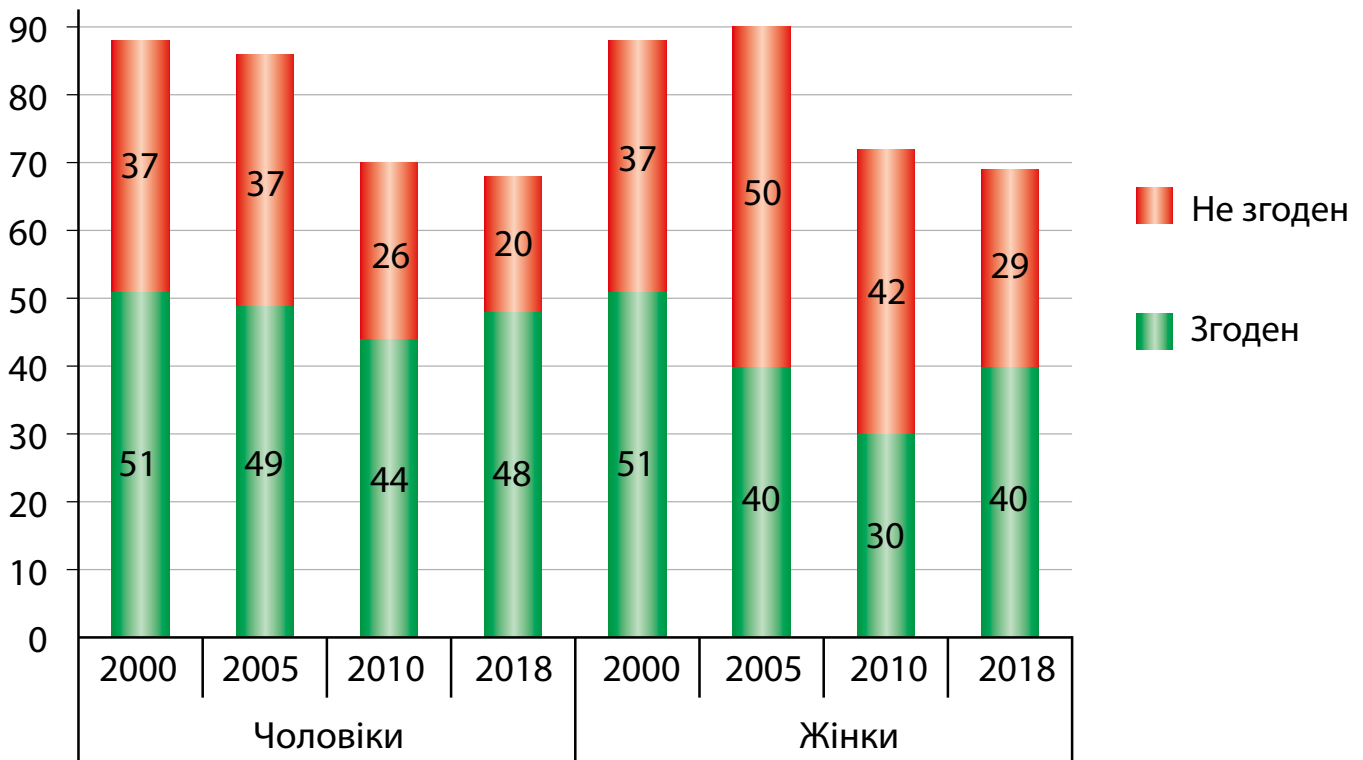
Що важливіше для дружини: підтримувати кар'єру чоловіка чи робити свою власну? Перетворене з запитання у твердження «Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну», це твердження вперше було винесене на згоду чи незгоду дорослого населення країни у 2000-му році, як одне з питань гендерного блоку в репрезентативному опитуванні «Громадська думка населення України про демократію»⁴⁵. Результати опитування навряд чи можна було назвати гендерно оптимістичними. Загальний розподіл відповідей виявився таким: 51% опитаних цілковито та в основному згодні з цим твердженням, 37% – цілковито та в

основному не згодні, 8% – не змогли дати однозначної відповіді. Неочікувано, але і серед чоловіків, і серед жінок розподіл відповідей був однаковим, ідентичним наведеному загальнонаціональному. Оптимізму на майбутнє додавало лише те, що уявлення наймолодших поколінь громадян виявилися найменш упередженими щодо кар'єрної самореалізації дружин. Це стосується і чоловіків, і жінок, але останніх більшою мірою. Жінкам частіше було притаманне переконання в недоцільності вважати кар'єру чоловіка важливішою, аніж власну. Серед жінок наймолодшої вікової когорти від 18 до 29 років більше половини (55%) не погоджувалося жертвувати власною

Мал. 5. Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну, 2000 – 2018, %

⁴⁵ Див. Оксамитна С. Жінки і кар'єра: власна чи чоловікова? // Інша оптика: гендерні виклики сучасності. – К.: Смолоскип, 2019. – С. 101-116.

Мал. 6. Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну, 2000 – 2018, чоловіки і жінки, %

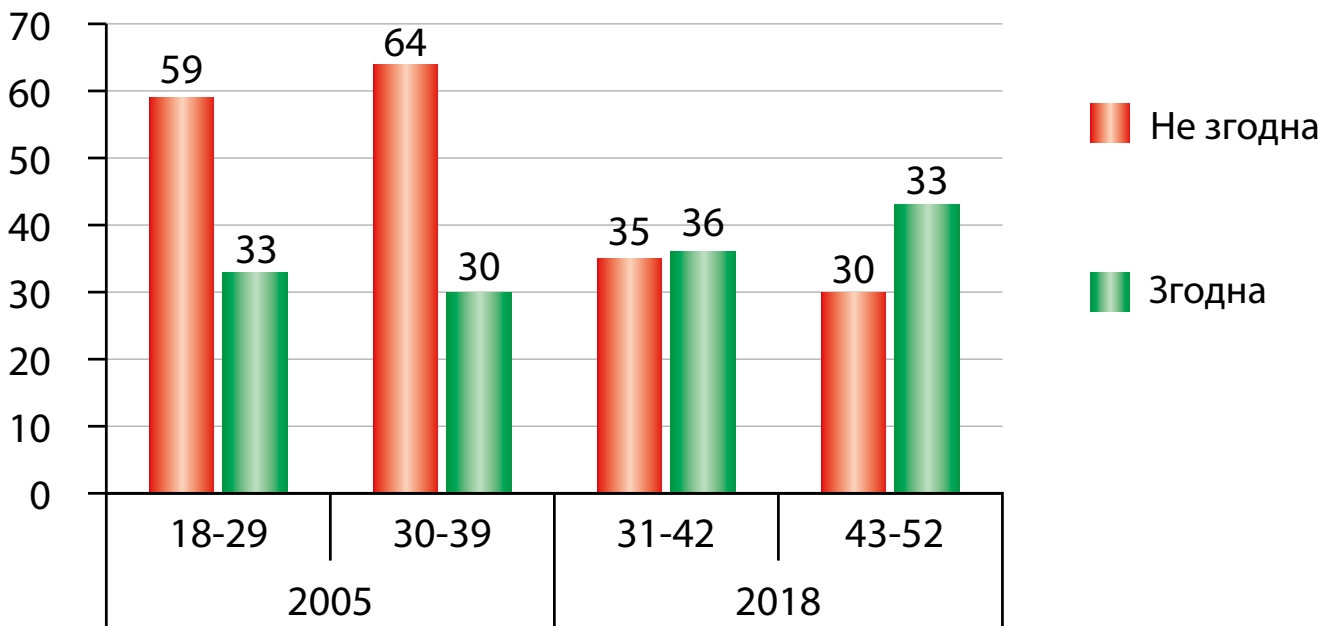
кар'єрою заради кар'єри чоловіка. Згодних з цим серед наймолодших жінок – третина і це істотно відрізняло їх від усіх інших вікових категорій жінок, серед яких від 50 до 58% погоджуються з тим, що важливіше підтримувати кар'єру чоловіка.

Результати повторного репрезентативного опитування «Громадська думка населення України про демократію» у 2005 році виявили дуже позитивну тенденцію, адже частки згодних і незгодних з більшою важливістю для дружини підтримувати кар'єру чоловіка зрівнялися – по 44% відповідно. Проте значно важливішим видався інший результат – статистично значуща відмінність між відповідями чоловіків і жінок. Згоду з наведеним твердженням висловили 49% чоловіків (що статистично значуще не відрізняється від результатів 2000-го року) та 39% жінок (що статистично значуще менше не лише порівняно з чоловіками у 2005 році, а й жінками у 2000-му році). Незгоду з твердженням висловили 37% чоловіків та 50% жінок. Отже, гендерно позитивні зрушення відбувалися виключно за рахунок зміни ставлень

жінок, серед яких загалом вже половина не погоджувалися з більшою важливістю підтримувати кар'єру чоловіка, аніж робити власну.

Результати чергового опитування у 2010 році виявилися неочікувано значно менш оптимістичними. Нота позитиву присутня, адже статистично значуще зменшилася кількість респондентів з 44 до 36%, які погоджуються, що для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну. Проте таке ж саме статистично значуще зменшення, а не очікуване збільшення, відбулося щодо незгоди з наведеним твердженням. Частка категорії незгодних скоротилася до 35%. Натомість стрімко зросла чисельність тих, хто не зміг дати однозначної відповіді, кому було важко сказати напевне, сягнувши 24%.

У 2018 році дослідницька зацікавленість знову повертається до питання гендерних аспектів кар'єри зі сподіваннями на суттєвий поступ у подоланні несприятливих для жінок гендерних стереотипів. Проте частка згодних

Мал. 7. Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну, 2005 – 2018, жінки, %

з необхідністю підтримки кар'єри чоловіка повернулася до значення 44%, як у 2005 році. Натомість маємо скорочення частки незгодних до 25%, що найменше за майже двадцять років спостережень. А чисельність не впевнених щодо згоди чи незгоди продовжувала зростати і у 2018 році склала 28% (Мал. 5).

Певні тенденції можемо виявити, якщо подивитися на динаміку відповідей чоловіків і жінок окремо. На Мал. 6 подані частки згодних та незгодних з твердженням чоловіків і жінок за чотири хвили опитування. Близько половини чоловіків (з незначним коливанням між 51% і 44%) завжди погоджувалися, що для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка. Стабільність частки таких чоловіків, очевидно, свідчить про успішне відтворення гендерно стереотипного уявлення, незважаючи на вікову динаміку та дорослішання нових поколінь чоловіків. Друга негативна тенденція серед чоловіків – стійке зменшення чисельності частки тих, хто не згоден у двох останніх хвилях опитування, і за рахунок цього збільшення кількості тих чоловіків, які не мають більш-менш чітко визначеної думки.

Щодо жінок, то тенденції стабільності чи односпрямованого кількісного збільшення/

зменшення протягом усіх чотирьох хвиль опитування взагалі відсутні. Позитивну тенденцію хіба що можна розглядати протягом перших трьох хвиль опитування, коли частка згодних з підтримкою кар'єри чоловіка, а не власної стабільно зменшувалася на 10%, але останнє опитування 2018 року виявило, що крива згоди повернула у бік зростання. Результати трьох останніх хвиль опитування демонструють, що кількість незгодних з наведеним твердженням жінок постійно зменшується і з оптимістичних 50% у 2005 році впала ледь не вдвічі до 29% у 2018 році. Натомість, як і серед чоловіків, суттєво зросла чисельність невпевнених в однозначній відповіді жінок.

У 2005 році найчастіше незгоду з важливістю підтримувати кар'єру чоловіка висловлювали жінки двох наймолодших вікових когорт 18-29 років (59% незгодних) та 30-39 років (найбільші за всі роки опитувань 64% незгодних). Через 13 років у 2018 році ці жінки вже належали до вікових когорт 31-42 та 43-52 роки відповідно. Емпіричні дані дозволяють чітко виокремити такі когорти і виявити, як же з перебігом часу, низки життєвих подій та трудового досвіду жінок змінилися їхні думки щодо підтримки кар'єри чоловіка чи власної. Відповідна

динаміка представлена на Мал. 7. Як бачимо, роки і життєвий досвід суттєво позначилися на ставленні до кар'єри, до того ж переважно кар'єри дружини. Важливість підтримки кар'єри чоловіка зросла лише на 3% серед наймолодших, трохи більше серед тих, кому у 2005 році було 30-39 років. Проте різко скоротилася, приблизно вдвічі частка жінок обох вікових категорій, які не погоджувалися з більшою важливістю чоловікової кар'єри. Рекордні 64% незгоди серед жінок 30-39 років у 2005 році через 13 років збереглися менш, ніж у третини жінок.

Звичайно, за динамікою відповідей лише на одне питання ми не можемо стверджувати про стан відтворення усього складного комплексу гендерних відносин у суспільстві. Так само як без глибокого і систематичного вивчення цього комплексу неможливо достеменно пояснити причини зафіксованої одним питанням неоднозначної тенденції, переважно негативної з погляду руху до гендерної рівності та послаблення гендерних стереотипів. Причини зафіксованої в соціологічних опитуваннях негативної динаміки можна шукати у стані гендерної ідеології, просвіти та освіти у суспільстві, де навряд чи відбулися докорінні перетворення протягом останніх років, щоб можна було говорити про нову якість гендерної культури в українському суспільстві та суттєві трансформації гендерно стереотипних уявлень. Вказані вище тенденції економічної активності, статусів зайнятості та заробітної плати чоловіків та жінок також не сприяють суттєвим змінам як гендерних стереотипів, так і соціально-економічного становища жінок.

Негативні тенденції щодо стереотипних уявлень про зайнятість жінок зафіксовані також в інших опитуваннях, зокрема у згадуваному вище Світовому дослідженні цінностей 2020 в Україні. Наприклад різко зросла кількість громадян, які вважають, що коли мати працює

заради заробітку, діти страждають. Якщо у 2011 році з таким твердженням погоджувалися 36% респондентів, то у 2020 вже 58%⁴⁶, що аж ніяк не свідчить про рух суспільства до гендерної рівності.

За третім напрямом Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року «Протидія дискримінації за ознакою статі та дискримінації більше ніж за однією ознакою» визначено дуже амбітне завдання «Подолання гендерних стереотипів»⁴⁷ переважно шляхом сотень рекламно-просвітницьких заходів, проте наразі відкритим залишається питання поширеності й динаміки стереотипних уявлень, причин зафіксованого різними дослідженнями останніх років явища поглиблення, а не послаблення низки стереотипних уявлень і упереджень щодо жінок в українському суспільстві.

⁴⁶ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf

⁴⁷ Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова від 11 квітня 2018 р. № 273 / Кабінет Міністрів України. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>

5. Соціально-класова самоідентифікація чоловіків і жінок

Самооцінка індивідами свого становища у суспільстві формується на основі власних, порівнюваних з іншими соціально-статусних характеристик, як то рівень освіти, статус зайнятості, професійне заняття, дохід, матеріальне забезпечення, власність тощо. За відчуттям свого місця у суспільній ієрархії українські чоловіки і жінки мають низку як спільних, так і відмінних характеристик. Що є спільним, так це насамперед уявлення про належність до суспільної середини, так званого середнього класу. У даному разі йдеться про відповіді чоловіків і жінок на відкрите запитання «До якого соціального класу чи прошарку Ви б себе віднесли?», за даними репрезентативного опитування International Social Survey Project в Україні восени 2019 року, присвяченого дослідженню соціальної нерівності. Зауважимо, що значно більш традиційним є самовизначення соціально-класової чи стратової належності дорослого населення шляхом відповідей на закриті запитання з наперед визначеним набором альтернатив-назв класів чи страт. Тут же йдеться про ті відповіді, коли чоловіки і жінки самі визначали і називали свою соціальну

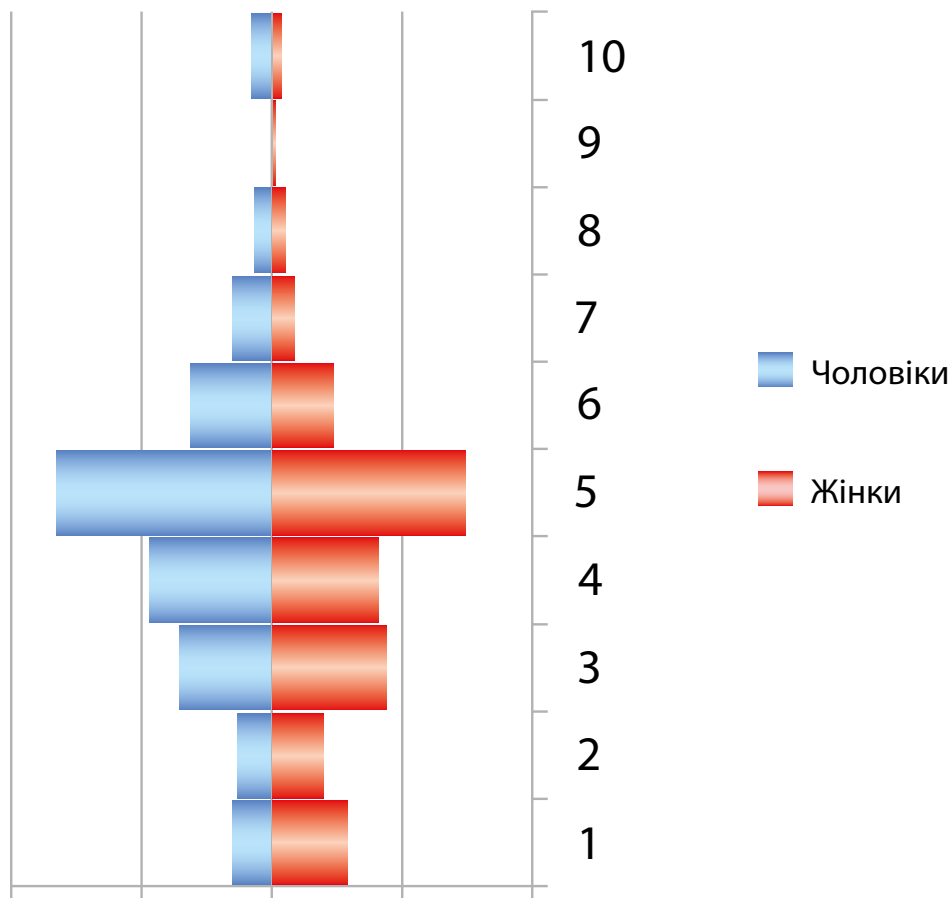
належність без будь-яких підказок. Очевидно, позитивною соціальною тенденцією останніх років можна вважати те, що майже половина як чоловіків, так і жінок (48%) вважають себе належними до середнього класу суспільства (таблиця 9), і ця чисельність постійно зростає у часі⁴⁸. Якими б не були насправді об'єктивні показники їхнього соціального становища (дохід, власність, освіта, професійний статус) для половини чоловіків і жінок наразі характерне відчуття належності до тих, хто посередині, принаймні не внизу соціальної ієрархії, який сприймається як нестачі, бідність і негаразди. Проте суттєві відмінності між чоловіками і жінками виявляються, коли йдеться про самоідентифікацію з прошарками, які знаходяться нижче середнього класу. Чоловіки вдвічі частіше визнають свою належність до робітничого класу. Натомість жінки частіше називають своїм класом нижчий чи відносять себе до бідних. Загалом чверть жінок саме так визначили своє соціальне становище.

За однаковим називанням соціального класу чоловіками і жінками може приховуватися

Таблиця 9. До якого соціального класу чи прошарку Ви б себе віднесли? ISSP, 2019, %

Клас/прошарок	Чоловіки	Жінки
Середній клас	48	48
Робітничий клас	20	11
Нижчий клас, бідні	18	25
Селяни	2	2
Інтелігенція	2	3
Вищий	2	2
Службовці	1	1
Пенсіонери, безробітні	3	3
Ні до якого	4	5

⁴⁸ Оксамитна С.М. Самовизначення громадян в соціальній структурі українського суспільства / Оксамитна С.М. // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2015. – № 1 (117). – С. 67-72.

Мал. 8. Самовизначення чоловіків і жінок на щаблях суспільної ієрархії, де 10 – найвище становище, 1 – найнижче. ISSP, 2019 р., %

не лише відмінність об'єктивних показників соціального становища, а й дещо відмінні відчуття свого місця на щаблях соціальної ієрархії, графічно зображеної у вигляді драбини з чітким верхом і низом. Саме такий малюнок супроводжувався проханням до респондентів позначити свою позицію на цій умовній соціальній драбині.

На Мал. 9 добре видно, що уявна домінуюча належність до середнього класу чоловіків і жінок розподіляється між кількома серединними щаблями соціальної ієрархії з різним наповненням. Звичайно, малюнок має певне наближення до ромбовидної форми соціальної ієрархії, традиційно притаманної розвиненим європейським суспільствам (короткий по вертикалі ромб з широкою горизонтальною діагоналлю), але певні деформації дуже помітні в Україні. Вертикальна видовженість, незначне наповнення верхніх

щаблів суспільної ієрархії (7-10 щабель), хоча й з дещо більшою кількістю чоловіків, які вважають себе належними до соціального верху суспільства, значна наповненість нижньої частини суспільної ієрархії (1-3 щабель). Серед жінок більше третини (37%) вважають, що належать до трьох найнижчих сходинок суспільної ієрархії, серед чоловіків таких чверть. Суттєво гірша самооцінка жінками свого становища у суспільстві очевидна.

6. Висновки

Узагальнюючи основні тенденції відтворення гендерних відмінностей у сфері освіти, економічної активності, соціально-статусної самоідентифікації протягом останніх років, можемо констатувати низку як позитивних, так і негативних тенденцій.

Основні позитивні тенденції відтворення гендерних відмінностей протягом останніх років полягають насамперед у:

- збереженні однакового доступу до всіх рівнів освіти для жінок і чоловіків,
- високих рівнях освіченості чоловіків і особливо жінок, порівняно з європейськими країнами,
- здійсненні силами недержавних організацій низки дослідницьких проєктів щодо гендерних аспектів доступності та стану дошкільної освіти,
- повільному, але систематичному збільшенні доступності дошкільної освіти, що має сприяти більш швидкому і ефективному поверненню молодих жінок на ринок праці,
- дуже помірному, але зменшенню різниці в оплаті праці чоловіків і жінок протягом останніх років загалом за усіма видами економічної діяльності,
- доступності для жінок раніше заборонених професійних занять,
- зростанні економічної активності жінок старшого віку.

Поряд з цим можемо констатувати збереження низки негативних тенденцій відтворення гендерних відмінностей, зокрема:

- глибокої гендерної сегрегації вищої освіти,
- нестачі місць у закладах дошкільної освіти (переважно у сільській місцевості) та перевантаженості закладів дошкільної освіти (переважно у містах), що все ще перешкоджає успішному поєднанню для молодих жінок праці і виконання сімейних обов'язків,
- суттєвого розриву щодо рівнів економічної активності чоловіків і жінок,
- значно нижчого, аніж у країнах ЄС, рівня

такої активності загалом,

- суттєвої, але все ще недостатньо дослідженої невідповідності між освітньою кваліфікацією чоловіків і жінок та рівнем кваліфікованості наявного професійного заняття,
- значно нижчої самооцінки жінками свого становища на щаблях соціальної драбини,
- відтворення і поглиблення негативних щодо жінок гендерних стереотипів.

7. Рекомендації:

- 1) Розширення переліку статистичних показників за ознакою гендерної належності, зокрема у сфері зайнятості, оплати праці за професійними групами, (не)відповідності між освітньою кваліфікацією і професійним заняттям тощо.
 - 2) Оприлюднення даних соціологічних досліджень не лише загалом щодо дорослого населення, а й з обов'язковою диференціацією за гендерними категоріями, що важливо як для дослідників, так і для управлінців, які не можуть самостійно здійснювати аналіз даних соціологічних досліджень, але мають знати, зокрема для ефективного опрацювання та впровадження різноманітних політик, диференційовані за соціально-демографічними ознаками оцінки та ставлення населення.
 - 3) Здійснення систематичних соціологічних досліджень причин і обставин економічної неактивності, зокрема незайнятості чоловіків і жінок, особливостей переходу від освіти до зайнятості, причин суттєвих невідповідностей між освітніми кваліфікаціями та наявним заняттям тощо.
 - 4) Запровадження низки освітніх заходів, починаючи з початкових класів середньої школи, спрямованих на привабливість і доступність STEM-освіти для жінок. З метою заохочення жінок та дівчат до набуття кваліфікацій, які дозволять скоротити суттєвий гендерний розрив у заробітній платі.
 - 5) Розвиток мережі дошкільних навчальних закладів з метою охоплення більшої кількості дітей. Це дозволить окремим категоріям жінок з маленькими дітьми повернутися на ринок праці і відновити професійну діяльність. Розширення доступу до дошкільних навчальних закладів також може сприяти подоланню освітньої і соціальної нерівності у суспільстві.
 - 6) Розробка політики збільшення зайнятості населення, яка була б спрямована на збільшення залучення жінок до ринку праці.
- Зокрема розробка заходів, орієнтованих на поєднання професійної діяльності та догляду за дітьми для жінок віком 25-39 років.
- 7) Підвищення якості державних соціальних програм з гендерної рівності щодо залучення дівчат до STEM-освіти та вирівнювання співвідношення заробітних плат чоловіків та жінок.
 - 8) Продовження руху до законодавчого забезпечення рівних можливостей матері та батька з догляду за дитиною.

8. Використані джерела

Аналітична записка щодо ситуації на ринку праці та діяльності державної служби зайнятості у 2019 році. <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>

Вища освіта в Україні у 2019 році. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2017. https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016

Діагностика сектору дошкільної освіти. Звіт за результатами комплексного дослідження. (2013). http://eura.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/ERA_-Діагностика-сектору-дошкільної-освіти_аналітичний-звіт_лютий-20131.pdf

Дошкільна освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. (2018). Київ: Державний комітет статистики України.

Дошкільні навчальні заклади України у 2010 році. Статистичний бюлетень. (2011). Київ: Державний комітет статистики України.

Дошкільна освіта в Україні у 2018 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дошкільна освіта в Україні у 2019 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дутчак О., Стрельник О., Ткаліч О. Хто (по) турбується? Дитсадки в контексті гендерної нерівності. Київ, «АДЕФ-Україна», 2020. — 96 с. // <https://commons.com.ua/uk/hto-poturbuyetsya-ditsadki-v-konteksti-gendernoyi-nerivnosti/>

Жарова Л. Ясла та дитсадки: ціна і доступність в Україні / Гендер в деталях, 2018. [https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-](https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/yasla-ta-ditsadki-tsina-i-dostupnist-v-ukraini-134674.html)

[batkiv/yasla-ta-ditsadki-tsina-i-dostupnist-v-ukraini-134674.html](https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/yasla-ta-ditsadki-tsina-i-dostupnist-v-ukraini-134674.html)

Жарова Л. Скільки витрачає держава на догляд за дітьми та навіщо вона це робить / Гендер в деталях, 2018 <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/skilki-vitrachae-derzhava-na-doglyad-za-ditmi-ta-navischo-vona-tse-robit-134667.html>

Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2019. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_gch2018.pdf;

Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2019 роках. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Закон України Про дошкільну освіту. 2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>

Заробітна плата за професійними групами у 2016 році (за матеріалами вибіркового обстеження). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. ТОВ Видавництво «Август Трейд», 2017. 165 с. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина III. Читання / Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2019. 252с. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/2018_ZVIT_MDYAPO_CHYTANNYA_Sajt-1.pdf

Індекси гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів закладів освіти України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- Лібанова, Е. М. (Ред.). (2009). Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ.
- Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горюх та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
- Національний класифікатор України. Класифікатор професій. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>
- Огляди ОЕСР на тему доброчесності в освіті: Україна 2017 / Переклад з англ. – Інститут розвитку освіти, – К.; Таксон, 2017. – 184 с. http://www.doshkillia.ua/wp-content/uploads/2017/03/zvit-OECDrev_ua_KP293_out2.pdf
- Оксамитна С. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі // Наукові записки НаУКМА. – 2001. – Т. 19: Спеціальний випуск у двох частинах. – Частина II. – С. 311-317.
- Оксамитна С. Жінки і кар'єра: власна чи чоловіча? // Інша оптика: гендерні виклики сучасності. – К.: Смолоскип, 2019. – С. 101-116.
- Оксамитна С.М. Самовизначення громадян в соціальній структурі українського суспільства / Оксамитна С.М. // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2015. – № 1 (117). – С. 67-72.
- Особи, які не входять до складу робочої сили за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Пітерс Я. Підвищення якості дошкільної освіти та догляду за дітьми в Україні. — ВВЖК. Гент, 2018. — 44 с.
- Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова від 11 квітня 2018 р. № 273 / Кабінет Міністрів України. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>
- Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2020 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Робоча сила України 2019: Стат. збірник/ Державна служба статистики України: Київ, 2020. – 194 с.
- Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf
- Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-листопаді 2020 року. Режим доступу: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz.pdf
- Скорик М.М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС. Аналітичне дослідження. – Київ, Бюро соціальних та політичних розробок, 2017. –78 с. https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/2017_IRF.pdf
- Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_sdhd2018pdf.pdf
- Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_sdhd2019.pdf

Статистичний щорічник України за 2015 рік. Державна служба статистики України, 2016. 575 с.

Статистичний щорічник України за 2016 рік. Державна служба статистики України, 2017. 611 с.

Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України, 2018. 541 с.

Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України, 2019. 482 с.

Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України, 2020. 465 с.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>

Як збільшити зайнятість жінок і чому це важливо для економіки? Центр економічної стратегії. 2019. <https://ces.org.ua/gender-paper/>

Як покращення доступу до дошкільної освіти допоможе матерям на ринку праці. Центр економічної стратегії, 2020. <https://ces.org.ua/access-to-kindergartens-and-mothers-in-the-labor-market/>

Bauer, P., & Riphahn, R. (2009). Kindergarten Enrollment and the Intergenerational Transmission of Education. Institute for the Study of Labor, Discussion Paper No. 4466. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp4466.pdf>;

Blossfeld, H-P., Kulic, N., Skopek, J., & Triventi, M. (Eds.). (2017). *Childcare, Early Education and Social Inequality: An International Perspective*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing; Nores, M., & Barnett, S. (2010). Benefits of early childhood interventions across the world: (Under) Investing in the very young. *Economics of Education Review*, 29, 271–282.

Does pre-primary education reach those who need it most? (2014). PISA in Focus, 40. OECD. Retrieved from [http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n40-\(eng\)-final.pdf](http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n40-(eng)-final.pdf)

Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat>

Global Competitiveness Index 2017-2018 edition. (2018). World Economic Forum. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR>.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ